

УДК 316.343.6

Анжела Патракова

ПРО МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЦІНОК РІВНЯ ДОБРОБУТУ

Якщо говорити про суб'єктивні оцінки, то, мабуть, найбільш значущою є оцінка людиною свого рівня добробуту — це одна з найважливіших складових соціального самопочуття. Оскільки суспільство, в якому ми живемо, радикально перетворюється і з кожним днем щось змінюється, удосконалюється, то з суб'єктивними оцінками нелегко працювати, вони дуже швидко змінюються, і щоб розуміти, як їх використовувати й інтерпретувати, потрібно знати механізми їх формування. Механізмам формування цих оцінок і присвячена дана стаття.

Процес формування самооцінок рівня добробуту уявляється нам таким. Суб'єктивна оцінка різними категоріями населення свого матеріального достатку визначається відношенням забезпеченості (реального рівня достатку) до рівня домагання даної категорії населення.

Соціальне самопочуття респондентів (як і будь-які інші суб'єктивні оцінки) базується на результатах соціального порівняння. Саме воно забезпечує оцінку індивідуумом своєї соціальної ситуації (задоволеності) і визначає певний рівень його соціальних домагань. Забезпеченість для країни в цілому змінюється дуже повільно, рівень домагань — швидко, тому, на наш погляд, швидкі зміни пов'язані з рівнем домагань.

1. Вступ

Українське суспільство зараз перебуває в процесі становлення нових форм суспільного розвитку, державності. Формується новий пласт культурних, нормативно-ціннісних установок. І все це впливає на формування нового устрою життя українців.

В різні культурні та економічні періоди, в різних соціальних групах та за різних соціальних станів люди, безперечно, мають неоднакові можливості для реалізації своїх потреб. Але те, як людина орієнтується в довколишньому середовищі й створює своє уявлення про нього, формує її життєвий світ. Він складається з буденних дій та вчинків, соціально прийнятних умовностей, які закріплюються та реконструюються у повсякденній, невідображеній у свідомості людей поведінці.

Наше життя дихотомічне, в ньому наявні об'єктивна реальність та суб'єктивна оцінка цієї реальності. Об'єктивна реальність задає межі, рамки для реалізації можливостей суб'єкта. Разом з тим, на реальну поведінку людей, на їхнє повсякденне життя впливає не тільки об'єктивна ситуація, а й оцінка цієї ситуації. Одна й та ж об'єктивна ситуація може сприйматися зовсім

по-різному і приводити до тих чи інших дій людей у залежності від оцінки цієї ситуації. Далеко не завжди можна сказати, що є більш важливим для прогнозування поведінки людей — знання об'єктивної ситуації чи знання оцінок цієї ситуації індивідуумами. Тому вивчення суб'єктивних оцінок є вельми важливим для дослідження соціальних процесів.

Якщо говорити про суб'єктивні оцінки, то, мабуть, найбільш значущою є оцінка людиною свого рівня добробуту, — це одна з найважливіших складових соціального самопочуття. Оскільки суспільство, в якому ми живемо, радикально перетворюється і з кожним днем щось змінюється, удосконалюється, то з суб'єктивними оцінками дуже важко працювати — вони дуже швидко змінюються, і щоб розуміти, як їх використовувати й інтерпретувати, потрібно знати механізми їхнього формування. Механізмам формування цих оцінок і присвячена дана робота.

2. Гіпотеза

Процес формування самооцінок рівня добробуту уявляється нам таким. Суб'єктивна оцінка різними категоріями населення свого матеріального достатку визначається відношенням

забезпеченості (реального рівня достатку) до рівня домагання даної категорії населення.

Соціальне самопочуття респондентів (як і будь-які інші суб'єктивні оцінки) базується на результатах соціального порівняння. Саме воно забезпечує оцінку індивідумом своєї соціальної ситуації (задоволеності) і визначає певний рівень його соціальних домагань. Забезпеченість для країни в цілому змінюється дуже повільно, рівень домагань — швидко, тому, на наш погляд, швидкі зміни пов'язані з рівнем домагань. Далі викладено отримані нами емпіричні дані, що підтверджують цю гіпотезу.

3. Опис методики дослідження

Панельне дослідження "Доходи та витрати населення України" ("Україна-96") проводилося Київським міжнародним інститутом соціології під керівництвом проф. Паніотто В. І. при організаційній підтримці Всесвітнього банку з травня по жовтень 1996 року (польовий етап дослідження проходив у червні — липні 1996 року).

Метою даного дослідження було отримання інформації про рівень добробуту домогосподарств України, особливо про джерела та розмір грошових і натуральних доходів, структуру витрат, поширення бідності та характеристики найбільш незахищених груп населення, про основні стратегії виживання (також зайнятість населення). Близько 75 % досліджених домогосподарств вже брали участь в аналогічному дослідженні, що проводилося влітку 1995 року.

Як інструмент дослідження використовувалися опитувальники дослідження "Україна-95", базовані на стандарті так званого "Дослідження критеріїв оцінок рівнів життя" — Living Standards Measurement Survey (LSMS), яке проводиться Всесвітнім банком з 1980 року в різних країнах (переважно тих, що розвиваються). Враховуючи результати минулорічного дослідження, інструмент 1996 року було доопрацьовано, розширено деякі блоки запитань, а також внесено нові.

Дослідження проводилось, по-перше, за адресами домогосподарств, що входили до вибірки базового дослідження "Україна-95", по-друге, за новою додатковою вибіркою, репрезентативною для домогосподарств України. Опитування проводилось у всіх областях України (також в Автономній Республіці Крим).

До заключного масиву було внесено 2322 анкети домогосподарств і 5403 індивідуальні анкети. Частка тих, що відповіли (response rate) по домогосподарствах, склала 76.8 %.

Оцінка помилок репрезентативності здійснювалась шляхом зіставлення розподілень, отри-

маних при опитуванні, з даними статистики. Помилка вибірки, за оцінкою дослідників, не перебільшує 3 %.

Мета нашого дослідження вимагає, щоб одиницею дослідження було домогосподарство. Спочатку опитувалася особа, яка відповідає переважно за ведення домашнього господарства (ми вирішили назвати її умовно основним співрозмовником). Опитуючи основного співрозмовника, інтерв'юер заповнював Анкету домогосподарства з питаннями, загальними для всіх членів домогосподарства. Якщо в анкеті залишалися питання, на які не зміг відповісти основний співрозмовник, інтерв'юер опитував тих, хто краще за всіх орієнтується в цих питаннях.

Крім того, кожен дорослий член домогосподарства відповідав на запитання Індивідуальної анкети, що містить питання, на які найбільш надійні відповіді може дати той, хто опитується (наприклад, прибутки, задоволеність тими чи іншими аспектами життя тощо).

Дослідження проводилось методом безпосереднього (face-to-face) інтерв'ю українською чи російською мовами за вибором респондента (49.9 % респондентів були опитані українською, 51.1 % — російською мовою).

Методика вибору критерію бідності була розроблена Н. Харченко й описана у звіті "Доходи та витрати домогосподарств України" ("Україна-96") Київського міжнародного інституту соціології. В ролі показників доходів використовувалось реальне споживання домогосподарств, яке, як показали дані дослідження, значно краще відбиває рівень добробуту домогосподарства, ніж доход, про який повідомляє респондент.

Для вивчення суб'єктивних оцінок свого матеріального добробуту різними соціальними групами та верствами населення України до анкети було внесено питання про мінімально необхідний та більш чи менш достатній рівні грошового доходу. Перше стосується уявлення респондентів про те, який рівень доходу відповідає рівневі бідності, а друге — оцінки доходу, який, на думку респондента, дав би можливість його сім'ї "жити нормально".

Ці два крайні значення, з одного боку, відображають можливість задовольнити соціально-економічні домагання, а з другого боку, вони відображають уявлення людей про доходи, що відповідають різним ступеням бідності та мінімального достатку, тобто гідного способу життя, який дає можливість задовольнити індивідуальний рівень домагань, соціальні та фізіологічні потреби респондентів.

Конкретно питання анкети формулювалися таким чином:

А. ПРИ ЯКОМУ МІСЯЧНОМУ ДОХОДІ НА КОЖНУ ОСОБУ СІМ'Ю ВЖЕ МОЖНА ВВАЖАТИ СЬОГОДНІ БІДНОЮ?

Б. ЯКИЙ ПОТРІБНО МАТИ СЬОГОДНІ ЩОМІСЯЧНИЙ ДОХОД НА КОЖНОГО ЧЛЕНА ТАКОЇ СІМ'Ї, ЯК ВАША, ЩОБ РІВЕНЬ ЖИТТЯ СІМ'Ї МОЖНА БУЛО ВВАЖАТИ НОРМАЛЬНИМ?

4. Деякі результати

4.1. Суб'єктивна оцінка доходу, що відповідає рівневі бідності

В цьому розділі я використовувала три категорії домогосподарств, виділені за рівнем матеріальної забезпеченості. Бідними ми вважали ті домогосподарства, для яких середньодушове реальне споживання є нижчим за відносну межу бідності. Малозабезпеченими — реальне споживання яких перебуває між відносною межею бідності та офіційною межею малозабезпеченості. Остання група — забезпечені домогосподарства, для яких реальне споживання вище за офіційну межу малозабезпеченості.

Як видно з наведених даних (таблиця 1), суб'єктивна оцінка доходу, що відповідає рівневі бідності, яка складала 104.2грн., на 1.7%вище середнього реального споживання (102.5 грн.). Це означає, що середній для України рівень реального середньодушового споживання розглядається населенням як бідність. Тоді як офіційна межа малозабезпеченості на 34 % нижче середньодушового споживання.

Така різка відмінність двох показників, які відображають офіційну і суб'єктивну межу бідності, означає не що інше як підвищення соціальних потреб населення. Зазначимо також, що рівень домагань населення суттєво збільшився за останній рік — у 1995 році суб'єктивна оцінка рівня бідності була на 30 % нижче, ніж середньодушове споживання.

Для того, щоб визначити, якою мірою показник рівня бідності характеризує пануюче в суспільстві уявлення про мінімально необхідний доход, ми проаналізували децильний розподіл суб'єктивної оцінки рівня бідності за децилями споживання.

Таблиця 1

Показники бідності
в залежності від вибору критерію бідності

Критерій бідності	Нижче середнього (середньодушового споживання) на...	Порогове значення для середньодушового споживання (грн.)	Питома вага бідних домогосподарств (в %)
Офіційна межа малозабезпеченості	34 %	68.10	36.5
Відносна межа бідності	40 %	41.00	12.2
Суб'єктивна оцінка	-1.7 %	104.20	64.2

Примітка. Відсоток -1.7 розраховано як відношення 104.2 грн. до середньодушового по домогосподарству, тобто 102.5 грн.

Таблиця 2

Розподіл фактичного індивідуального доходу та доходу, що відповідає рівневі бідності, за децилями споживання

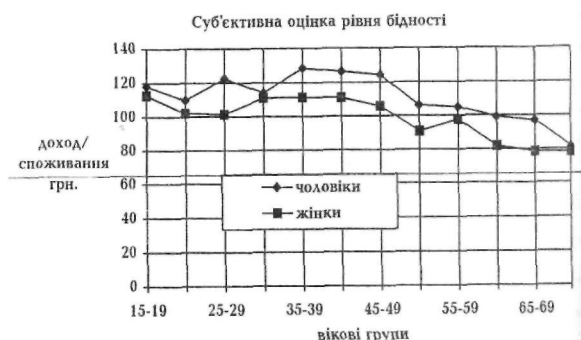
Децилі споживання	Фактичний дохід (грн.)	Доход, який відповідає рівневі бідності, (грн.)	Відношення бідний\ фактич. дохід	Реальне споживання (грн.)	Відношення бідний\ споживання	Витрати, (грн.)	Відношення бідний\ витрати
1	26.8	141.1	5.3	28.3	5.0	22.6	6.2
2	35.4	112.7	3.2	43.5	2.6	35.9	3.1
3	40.2	114.3	2.8	54.6	2.1	43.9	2.6
4	43.2	90.6	2.1	65.3	1.4	49.1	1.9
5	44.9	109.7	2.4	75.4	1.5	53.0	2.1
6	51.5	89.8	1.7	86.9	1.0	62.8	1.4
7	52.8	87.8	1.7	101.6	0.9	74.0	1.2
8	61.0	89.4	1.5	121.2	0.7	91.8	1.0
9	80.8	98.2	1.2	152.8	0.6	118.4	0.8
10	108.7	107.6	1.0	255.8	0.4	199.8	0.5
середнє	54.5	104.2	1.9	98.5	1.1	75.1	1.4

У таблиці 2 фактичний дохід відображає реальні грошові надходження (зарплата, пенсії, допомоги, стипендії, сільськогосподарський дохід, дохід від незареєстрованої діяльності, допомога від приватних осіб, аліменти, страхові виплати і т. ін.) за останні 30 днів, що передували опитуванню.

Розрахунки виявили, що суб'єктивна оцінка доходу, який відповідає рівневі бідності, має зворотну залежність від фактичного доходу, витрат та реального споживання, тобто чим нижче дохід, витрати й реальне споживання, тим вище суб'єктивна оцінка.

Розглянемо цю суб'єктивну оцінку за статево-віковими групами. Як видно з наведеного нижче графіка 1, суб'єктивна оцінка рівня бідності у чоловіків вища, ніж у жінок; при цьому, як для чоловіків, так і для жінок віком до 49 років ця оцінка коливається, а потім суттєво знижується.

Графік 1

4.2. Суб'єктивна оцінка доходу, що відповідає нормальному рівневі життя

Як уже зазначалося, наша анкета містила запитання: "Який потрібен сьогодні щомісячний доход на кожного члена такої сім'ї, як Ваша, щоб рівень життя сім'ї можна було вважати нормальним?". Значення відповідей на це запитання відрізняється від суб'єктивної оцінки рівня бідності тим, що воно відображає не мінімальний, а соціально прийнятний для людей рівень доходу. "Нормальність" того чи іншого доходу визначається кожною людиною суб'єктивно, в залежності від її особистих соціальних домагань і потреб.

Якщо врахувати, що під рівнем домагань ми маємо на увазі такий рівень матеріальної забезпеченості, який би задовольнив індивідуума, то цей показник відображає масові домагання до "справедливого", тобто до суб'єктивно "достатнього" рівня особистих доходів.

Згідно з нашими даними, середнє значення оцінки доходу, що забезпечує нормальний рівень життя, в 3.3 раза вище за індивідуальне реальне споживання (яке відповідає 98.5 грн.) і складає 325.2 грн.

А суб'єктивна оцінка "нормального доходу" респондентів, у яких найнижче реальне споживання, в 1.3 рази вище, ніж реальне споживання найбагатших людей (10 дециль — 255.8 грн.).

При збільшенні реального індивідуального споживання, витрат та доходів суб'єктивне уявлення про нормальне життя нестійке. Можливо, така оцінка характеризує неоднорідність рівня домагань.

Найвищі домагання — у молодих людей віком 35—39 років, їхня оцінка нормального рівня життя найвища у порівнянні з іншими статеві-віковими групами. За графіком 2 можна прослідкувати таку закономірність: чим старшою стає людина, тим нижчі її вимоги до нормального рівня життя. Мабуть, це пояснюється тим, що на певному етапі життя в різних сферах людського існування відбуваються зміни, які вимагають соціальної адаптації, тобто зміни звичних форм поведінки індивідуума та його ставлення до дійсності в процесі пристосування до умов, що змінилися; поступовою адаптацією населення до зниження доходів, втратою сподівань на їх збільшення, що призводить до зниження соціальних домагань.

З наведених нижче графіків 3—5 видно, що суб'єктивні оцінки доходу, існуючого рівня бідності та доходу, який відповідає нормальному рівневі життя, у п'яти регіонах України мають зворотну залежність від реального споживання в цих регіонах.

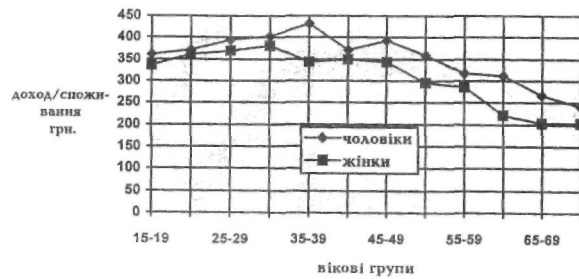
Це дає нам можливість стверджувати, перше, що чим бідніший респондент, тим важче

Таблиця 3

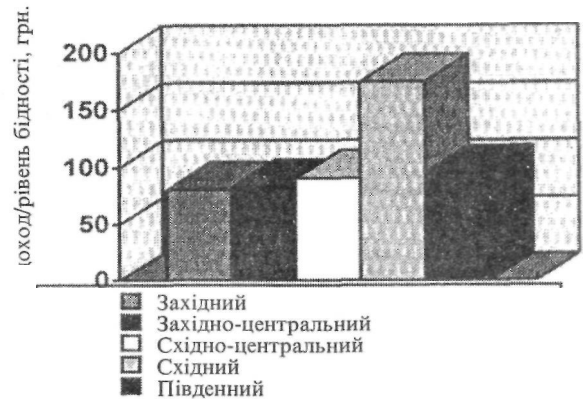
Розподіл фактичного індивідуального доходу та доходу, який відповідає нормальному рівневі життя за децилями споживання

Децилі споживання	Фактич. дохід (грн.)	Доход, що відповідає нормальному рівню життя (грн.)	Відношення норм. фактич. доходу	Споживання (грн.)	Відношення норм. \ споживання	Витрати (грн.)	Відношення норм. \ витрати
1	26.8	335.5	12.5	28.3	11.8	22.6	14.8
2	35.4	299.9	8.5	43.5	6.9	35.9	8.4
3	40.2	346.6	8.6	54.6	6.3	43.9	7.9
4	43.2	324.1	7.5	65.3	5.0	49.1	6.6
5	44.9	310.1	6.9	75.4	4.1	53.0	5.9
6	51.5	285.8	5.6	86.9	3.3	62.8	4.6
7	52.8	286.0	5.4	101.6	2.8	74.0	3.9
8	61.0	318.2	5.2	121.2	2.6	91.8	3.5
9	80.8	341.3	4.2	152.8	2.2	118.4	2.9
10	108.7	402.3	3.7	255.8	1.6	199.8	2.0
середнє	.54.5	325.2	6.0	98.5	3.3	75.1	4.3

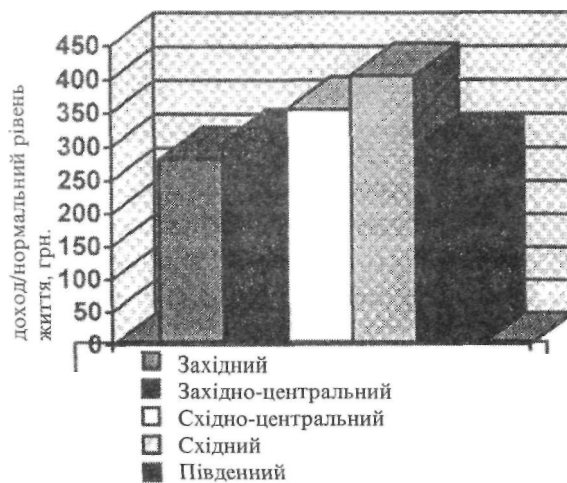
Графік 2
Суб'єктивна оцінка рівня життя

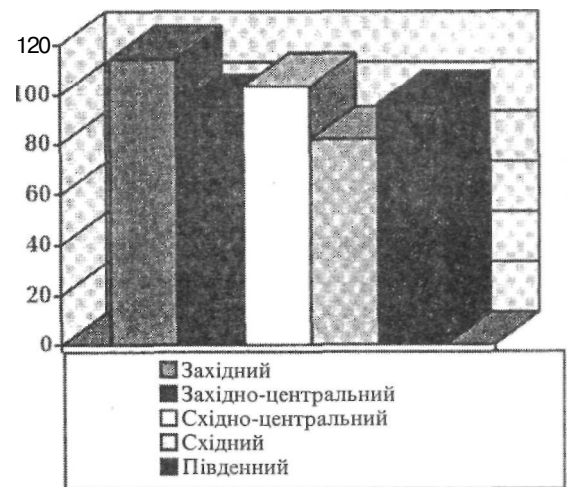
Графік 3
Розподіл суб'єктивної оцінки по регіонах (рівень бідності)

Графік 4
Розподіл суб'єктивної оцінки по регіонах (нормальний рівень життя)

Графік 5
Розподіл реального споживання по регіонах

для нього адекватно оцінити дохід, який відповідав би рівневі бідності. І, по-друге, що суб'єктивна оцінка нормального рівня життя залежить не тільки від сприятливого матеріального стану, а й від інших соціально-психологічних факторів, що пов'язані зі змогою обмежувати власні потреби в залежності від ситуації в суспільстві та країні.

4.3. Самооцінка матеріального становища

Порівнюючи своє матеріальне становище з середнім матеріальним становищем людей у своєму місті, селищі, селі, з 5237 опитаних 72.5 %

оцінили своє становище нижче середнього і тільки 1.8 % опитаних оцінили його вище. Цей розподіл практично не відрізняється відданих 1995 року, всі відмінності менші за помилку вибірки.

Чому ж такі низькі оцінки?

Перша гіпотеза. Можливо, така оцінка відповідає реальному розподілу споживання? — Аж ніяк. Якщо розбити інтервал зміни споживання на три частини таким чином, щоб до середньої категорії (плюс-мінус деяке значення від середнього арифметичного) потрапляло 25.7 % населення, то отримаємо дані, наведені в табл. 5.

Таблиця 4
Суб'єктивна оцінка матеріального становища

Матеріальне становище	Процент до опитаних у 1995 р.	Процент до опитаних у 1996 р.	N (1996 р.)
Набагато нижче середнього	30.6	29.7	1558
нижче середнього	31.5	30.4	1594
дещо нижче середнього	13.7	12.3	646
середнє	22.8	25.7	1348
дещо вище середнього	1.1	1.3	69
вище середнього	0.4	0.4	19
набагато вище середнього	0	0.1	3
РАЗОМ	100	99.9	5237

Таким чином, суб'єктивні оцінки значною мірою змінені в бік зниження відносного рівня свого матеріального становища в порівнянні з реальним розподілом. Наша гіпотеза про те, що суб'єктивна оцінка відповідає реальному розподілу споживання, не підтверджується.

Друга гіпотеза. Можливо, низький рівень самооцінок матеріального становища пов'язаний з певним типом культури українського суспільства, якому притаманна песимістична оцінка ситуації (поширена думка, що в Україні "всі люблять скаржитись та прибіднятись")?

Порівнюємо дані по Києву 1985 року та 1990 року.

Дослідження 1985 року проведено відділом соціології праці Інституту філософії АН УРСР під керівництвом В. Ф. Черноволенка (опитано близько 5 тисяч чоловік за розробленою методикою, яка поєднує поштове опитування та інтерв'ю). Дослідження 1989 року було проведене сектором проблем моделювання соціальних про-

Таблиця 5
Порівняння суб'єктивної оцінки матеріального становища з реальним розподілом споживання

Матеріальне становище	Розподіл споживання	Суб'єктивна оцінка
нижче середнього	50.1 %	72.5 %
середнє	25.7 %	25.7 %
вище середнього	24.2 %	1.8%
РАЗОМ	100%	100%

цесів Відділу соціології Інституту філософії АН УРСР (тепер — НАН України) під керівництвом В. І. Паніотто, методика включала поштове опитування за вибіркою адресного столу, опитано 650 чоловік. Таким чином, затією ж самою анкетною, що й у 1989 році, було проведено повторне дослідження у 1990 р., опитали 591 респондента. Дані опитування 1989 та 1990 років зіставляються з даними тієї частини дослідження 1985 року, що була отримана шляхом поштового опитування.

З таблиці 6 видно, що задоволеність життям киян суттєво зменшилася вже до 1989 року. Якщо розрахувати індекс задоволеності життям таким чином, щоб він дорівнював +100, якщо всі повністю задоволені життям, і -100, якщо всі повністю незадоволені, то в 1990 р. індекс задоволеності життям дорівнює -1, в 1989 році індекс задоволеності життям дорівнює +3, в той час як у 1985 р. він дорівнював +36. За цими даними показники задоволеності можуть змінюватися дуже швидко, а присутність суттєвої динаміки дає можливість говорити, що ця оцінка залежить від реальних швидкозмінних процесів. Якби задоволеність залежала від національної культури, яка ніяк не може змінитися за 4 роки, ці показники, по-перше, були б низькими, по-друге — достатньо стабільними.

Таблиця 6

Задоволеність населення Києва життям в цілому (%)

Рік	Повністю незадоволені	В основному ні, аніж так	Більше ні, аніж так	І так і ні	Скоріше так, аніж ні	В основному так	Цілком задоволені
1985	2,4	4,7	7,9	17,0	13,2	45,3	9,6
1989	4,5	9,2	19,4	31,1	16,7	17,5	1,6
1990	2,7	12,0	21,3	30,5	17,1	16,1	0,4

Третя гіпотеза. Можливо, задоволеність своїм матеріальним становищем залежить від рівня домагань?

Для того, щоб перевірити, наскільки розуміння змісту питання про доход, що відповідає рівневі бідності, узгоджене різними групами респондентів, ми порівнюємо його з оцінкою їхнього власного фінансового становища.

Розрахунки виявили, що зі всіх опитаних 93.8 % людей вважають, що живуть за межею фізіологічного мінімуму, або з великими зусиллями дотягують до неї, задовольняючи свої потреби тільки в їжі. З них серед бідних 99.7 %, а із забезпечених 90.7 % вважають, що їм не вистачає грошей навіть на їжу, або ж тільки на їжу вони й можуть їх витратити. Ці цифри приблизно відповідають аналогічним показникам 1995 року.

Слід зазначити, що 44.0 % респондентів вважають, що їм вистачає грошей тільки на їжу, при цьому індивідуальне реальне споживання цієї групи на 1.12 % вище середнього індивідуального реального споживання.

Таблиця 8 показує, що навіть у групі забезпечених більшість (68 %) оцінює своє матеріальне становище як таке, що нижче середнього, і що навіть в цій групі 38 % зазначають, що їм не вистачає грошей навіть на їжу. Можливо, в цій

Таблиця 7
Індивідуальне реальне споживання і суб'єктивна оцінка доходу, що відповідає рівневі бідності, різними групами респондентів, які виділені за самооцінкою фінансової ситуації

Фінансове становище	Індивідуальне реальне споживання (грн.)	Доход, що відповідає рівневі бідності (грн.)	% до опитаних (N=5403)
Нам не вистачає грошей навіть на їжу	76.3	112.9	49.8%
Нам вистачає грошей на їжу, але купувати одяг чи взуття вже складно	110.2	97.4	44.0%
Нам вистачає грошей на їжу, одяг і ми можемо дещо заощаджувати, але цього не досить, щоб купувати дорогі речі	183.7	98.0	5.4%
Ми можемо купувати деякі дорогі речі, але не можемо дозволити собі все, що захочемо	330.5	72.9	0.7%
Ми можемо дозволити собі купити все, що захочемо	-*	-*	0.1%
СЕРЕДНЄ	98.7	104.8	100%

* Данічерепрезентативні.

Таблиця
Розподіл суб'єктивних оцінок матеріального та фінансового становища за різними категоріями бідності та добробуту

Матеріальне становище	бідні в (%)	малозабезпечені в (%)	забезпечені в (%)
Нижче середнього	81.2	79.4	68.2
Середнє	18.0	19.8	29.6
Вище середнього	0.8	0.8	2.1
РАЗОМ	100	100	99.9
Фінансове становище	бідні в (%)	малозабезпечені в (%)	забезпечені в (%)
Нам не вистачає грошей навіть на їжу	85.5	62.1	37.8
Нам вистачає грошей на їжу, але купувати одяг чи взуття вже складно	14.2	37.1	52.9
Нам вистачає грошей на їжу, одяг і ми можемо дещо заощаджувати, але цього не досить, щоб купувати дорогі речі	0.3*	0.8	8.3
Ми можемо купувати деякі дорогі речі, але не можемо дозволити собі все, що захочемо	-	-	0.9
Ми можемо дозволити собі купити все, що захочемо	-	-	0.1**
РАЗОМ	99.7	100	99.9

* 0.3 % від групи бідних склало 2 респонденти.

** 0.1 % від групи забезпечених склало 3 респонденти.

групі опитаних респонденти віддають перевагу більш дорогим продуктам харчування (тобто більш якісним, екологічно чистим або престижнішим).

З таблиці 8 видно, що грошей не вистачає всім, і малозабезпеченим, і забезпеченим.

З вищенаведених даних ми можемо зробити висновок, що, незалежно від суттєво відмінних рівнів забезпеченості, різні категорії населення (бідні, малозабезпечені та забезпечені) мають не дуже відмінні самооцінки свого матеріального становища. Чим це можна пояснити? — Вірогідно, різницею в рівнях домагань. Чим вище рівень забезпеченості — тим вище рівень домагань, тому самооцінка забезпеченості, яка є відношенням реальної забезпеченості до рівня домагань, знижується.

5. Обмірковування результатів

З усього сказаного впливає таке уявлення про механізми формування суб'єктивних оцінок.

Можна припустити, що рівень домагань індивіда є критерієм для оцінки свого матеріального статусу. Підставою для самооцінки матеріального стану був і є матеріальний статус людини в попередні роки, орієнтація на світові стандарти життя і нав'язані засобами масової інформації певні зразки, стилі життя, моделі споживання. З цим узгоджуються й наведені раніше дані про різке зниження задоволеності життям

населення Києва з 1985 по 1989 роки. За ці 4 роки в Україні в цілому та в Києві зокрема ще не було ніяких суттєвих змін економічного становища населення, не було проведено ніяких економічних реформ, не було розпаду Радянського Союзу й розриву господарських зв'язків. 1985 рік — це початок "горбачовського періоду" в історії СРСР, єдиною зміною за 4 роки була гласність, відкритість радянського суспільства, поширення міжнародного туризму, доступність інформації про рівень життя населення в інших країнах у засобах масової інформації. Можна припустити, що переорієнтація на міжнародні стандарти якості життя призвела до різкого підвищення рівня домагань і зниження самооцінок свого матеріального стану. В наступні роки почався процес зниження реального рівня матеріальної забезпеченості населення, який вплинув на подальше зниження суб'єктивних оцінок.

За останні роки значно збільшився потік рекламних матеріалів у засобах масової інформації, який рекламує досить дорогі товари західного виробництва та екологічно чисті продукти харчування. Тому, оцінюючи своє матеріальне становище, як нижче середнього, середнє або вище середнього (нагадаю, що таких було тільки 1,8 %), респонденти виходили не тільки з оцінок середньої забезпеченості в даний момент, а й із ситуації недавнього минулого, і з міжнародних стандартів, а також зразків високого та якісного рівня життя. Мені уявляється, що отримані дані можуть інтерпретуватися як підтвердження того, що суб'єктивні оцінки є відношенням матеріальної забезпеченості до домагань, і що домагання є більш динамічною частиною цього відношення і більшою мірою визначають зміни суб'єктивних оцінок.

Angela Patrakova

ON THE MECHANISMS RESPONSIBLE FOR FORMATION OF SUBJECTIVE ASSESSMENTS OF THE WELL-BEING LEVEL

For us, the process of formation of self-assessments of well-being level seems to be as follows. The subjective assessment of their material well-being by various groups of population is determined by the ratio between the real well-being and the level of claims in the respective group of population.

The social self-perception, as well as every other subjective assessment, is based upon the results of a social comparison. It is this comparison that provides the assessment by an individual of his/her social situation (the degree of satisfaction), and sets a certain level of his/her social claims. The pace of changes in the material well-being of the country at large is very slow, while the level of claims is very fast changing, so, in our opinion, fast changes in the assessments are related to the level of claims. Stated below are the empirical data we obtained, which confirm this hypothesis.